

Klasik Arap Şiirinde Muammerûn (Uzun Ömürlü) Şairlerin Yaşlılık ve Ölüm Algısı

Öz: Bu makale, klasik Arap edebiyatındaki muammerûn (uzun ömürlü) şairlerin yaşlılık ve ölüme dair düşüncelerini nitel içerik analizi yöntemiyle incelemektedir. Çalışmada divanı günümüze ulaşan on altı şairin biyografilerine yer verilmiş ve bu konulardaki şiirleri temalarına göre tasnif edilerek analiz edilmiştir. Makalede konuya ilişkin daha önceki çalışmalardan farklı olarak, klasik Arap edebiyatındaki yaşlılık ve ölüm algısı, bu süreci en uzun deneyimleyen muammerûn şairlerin şiirleri üzerinden anlaşılmasına çalışılmıştır. Şiirlerde, yaşlılığın bedensel yıpranma, itibar kaybı ve yalnızlık gibi yansımalarının yanı sıra, ölümün kaçınılmazlığına dair farkındalığın giderek belirginleştiği görülmektedir. Ayrıca şiirlerde gençliğe duyulan özlem, zamanın geçiciliği ve insanın varoluşu üzerine dair yapılan sorgulamalar çarpıcı mecaz ve benzetmelerle öne çıkmaktadır. Makale, söz konusu şairlerin kültürel arka planını aydınlatırken, onların yaşadıkları dönemin sosyal değerlerine, geleneklerine ve inançlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Böylece makalede hem klasik Arap şiir geleneğindeki yaşlılık ve ölüm algısı değerlendirilmiş hem de edebi metinler üzerinden dönemin toplumsal zihniyeti yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Klasik Arap Şiiri, Muammerûn, Yaşlılık, Ölüm.

İshak
DURMUŞ*

The Perception of Old Age and Death in the Poetry of Mu'ammarrûn (Long-Lived) Poets in Classical Arabic Poetry

Abstract: This article examines the thoughts of mu'ammarrûn (long-lived) poets in classical Arabic literature on old age and death through the method of qualitative content analysis. The study includes the biographies of sixteen poets whose diwâns have survived to the present, and their poems on these topics are classified according to themes and analyzed. Unlike previous studies on the subject, this article seeks to understand the perception of old age and death in classical Arabic literature through the poems of mu'ammarrûn poets, who experienced this process most extensively. The poems reveal not only the reflections of old age such as physical decline, loss of status, and loneliness, but also a growing awareness of the inevitability of death. In addition, the poems stand out with striking metaphors and similes expressing longing for youth, the transience of time, and existential inquiries about human life. While shedding light on the cultural background of these poets, the article also provides significant insights into the social values, traditions, and beliefs of their era. Thus, the study both evaluates the perception of old age and death in the classical Arabic poetic tradition and attempts to reflect the social mentality of the period through literary texts.

Keywords: Arabic Language and Literature, Classical Arabic Poetry, Mu'ammarrûn, Old Age, Death.

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, E-Posta: ishakdurmus@gmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7544-2343>.

Giriş

Muammerûn terimi, sözlükte “kalıcılık, uzun süre devam etme” ve “yükselmeye” anlamlarına gelen م-ع-ع kökünden türemiş olup, “uzun ömürlü kimseler” anlamındaki muammer kelimesinin çoğuludur.¹ Kavram, hadis literatüründe uzun ömürlü muhaddisleri ifade etmek üzere kullanıldığı gibi, Arap edebiyatında uzun ömürlü şairleri nitelemek için de tercih edilmiştir.² Kesin bir yaş sınırı belirlenmemekle birlikte bu kavram klasik kaynaklarda genellikle 120 yıl ve üzeri yaşamış bireyleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.³ Nitekim İbn Hamdûn (ö. 562/1167) Arapların 120 yıl veya daha uzun süre yaşayan kimseler için muammer terimini tercih ettiklerini ifade etmektedir.⁴ Ebû Zekeriyâ İbn Mende (ö. 512/1119) ve Suyûtî'nin (ö. 911/1505) muammerûn sahabeye dair yazdıkları eserlerin başlıklarında ise “yüz yirmi yıl yaşayanlar” ifadesinin yer alması, bu anlayışı desteklemektedir.⁵ Bununla birlikte, söz konusu yaş hesaplamalarının, Cahiliye döneminde kullanılan ve İslam sonrası süreçte Hicri takvimde esas alınan Ay takvimi üzerinden değerlendirildiği göz önünde bulundurulmalıdır.⁶ Ayrıca, makalenin ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere, bazı muammerûn şairlerin üç yüz hatta dört yüz yıl yaşadıklarına dair rivayetler de aktarılmaktadır. Bu tür rivayetleri, dönemin anlatı geleneği bağlamında mübalağalı ifadeler olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.⁷

İslam literatüründe muammerûn hakkında müstakil eserlerin ve kitap bölümlerinin varlığı⁸ uzun ömürlü bireylerin tarihsel, toplumsal ve edebî

¹ Ebû 'Abdurrahmân el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 2/137-138; Muhammed b. el-Hasen İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâ'îyn, 1408/1987), 2/772; Ahmed b. Fâris el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 4/140-141; Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1414), 4/602-603.

² İbrahim Hatiboğlu, “Muammerûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/30/325.

³ Şemsu'l-İslâm Ahmed Hâlû, *Dîvânüş'-şu'arâi'l-mu'ammerîn* (Ebüzabâ: Dâru'l-Kutubî'l-Vataniyye, 2010), 17.

⁴ Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hamdûn Bahâ'ud-Dîn el-Bağdâdî İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1417), 6/32.

⁵ Bkz. Ebû Zekeriyâ b. Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb b. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-'Abdî el-Esbahânî İbn Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb, *Men 'âşe mie ve 'işrine sene mine's-sahâbe*, thk. Mecdi es-Seyyid İbrâhîm (Kahire: Mektebetu'l-Kur'ân, ts.); Ebu'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Rihu'n-nesrîn fî men 'âşe mine's-Sahâbeti miete ve 'işrîn*, thk. 'Adnân Ahmed Mucevid (Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1405/1985).

⁶ Kasım Şulul, “Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (01 Aralık 2002), 153-157.

⁷ Hâlû, *Dîvânüş'-şu'arâi'l-mu'ammerîn*, 20.

⁸ Bu eserlerin bir kısmı için bkz. Hatiboğlu, “Muammerûn”, 30/325-326.

bağlamda ilgi odağı haline geldiğini göstermektedir. Bu denli uzun bir ömür özellikle şairler için düşünülduğünde, onların yaşlılık ve ölüm konularına ilişkin şiirlerinin dikkate değer olduğu söylenebilir. Her ne kadar yaşlılık ve ölüm temaları birçok şair tarafından işlenmiş olsa da muammerûn şairler bizzat bu sürecin içinde yer aldıkları için söz konusu meseleleri doğrudan deneyimleyen bireyler olarak görülmektedir. Bu bağlamda, onların yaşlılık ve ölüme dair görüşleri, bireysel tecrübelerle şekillenmiş olup edebî ve kültürel açıdan önemli bir araştırma sahası teşkil etmektedir. Muammerûn şairlerin şiirleri özellikle eski Arap toplumunda bireyin yaşlılık sürecinde karşılaştığı zorluklara, zamanın geçiciliğine ve ölüm karşısındaki tutumuna dair önemli veriler sunmaktadır.

Türkiye’de bu konuyla ilgili yapılan çalışmalara Eyyüp Tanrıverdi ve Adnan Arslan’ın makaleleri örnek olarak verilebilir.⁹ Eyyüp Tanrıverdi, makalesinde Ebû Hâtim es-Sicistânî’nin (ö. 255/869) *Kitâbu’l-Muammerîn* adlı eserini içerik açısından incelemiştir. Söz konusu çalışmada, Cahiliye döneminde uzun ömür sürmüş kişiler listelenip bu şahıslarla ilgili sözlü hafızada aktarılan bilgiler derlenmiş ancak şiirlerine dair bir değerlendirme yapılmamıştır. Adnan Arslan ise klasik Arap şiirinde şairlerin yaşlılık konusunu ele alış biçimlerini incelemiştir. Ancak bu çalışmada sadece yaşlılık konusuna odaklanılmış ve muammerûn şairlerin şiirlerine neredeyse hiç yer verilmemiştir.

Bu çalışma ise bahsi geçen her iki makaleden farklı olarak klasik Arap edebiyatında muammerûn şairlerin edebî yönünü daha ayrıntılı irdelemeyi amaçlamaktadır. Yaşlılık ve ölüm teması etrafında şiir söyleyen bu şairlerinin sayısı oldukça fazla olduğundan, araştırmanın kapsamı divanları veya şiir derlemeleri günümüze ulaşan şairlerle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede ele alınan şairler şunlardır: Abîd b. Ebras (ö. 555), Züheyr b. Cenâb (ö. 564), Hâris b. Hillize (ö. 570), Zulisba’ el-’Advânî (ö. 600), Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609), Dureyd b. Sımme (ö. 8/630), Nemir b. Tevleb (ö. 14/635 civarı), Amr b. Ma’dîkerib (ö. 21/641-42), Ebû’t-Tamahân el-Kaynî (ö. 30/650), Lebîd b. Rebîa (ö. 40 veya 41/660 veya 661), Hutay’e (ö. 59/678), Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), Ebû Zübeyd et-Tâî (ö. 62/682), Nâbiğa el-Ca’dî (ö. 65/685), Ertât b. Suheyre (ö. 65/685) ve Temîm b. Übey (ö. 70/689’dan sonra).¹⁰ Böylelikle çalışmanın,

⁹ Bkz. Eyyüp Tanrıverdi, “Ebû Hâtim es-Sicistânî’ye Göre Eski Arap Kültüründe ‘Muammerûn’: Uzun Ömürlüler Kategorisi”, *Doğu Araştırmaları* 17 (01 Ocak 2017), 5-37; Adnan Arslan, “Klasik Arap Şiirinde ‘Yaşlılık’”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2020), 49-64.

¹⁰ Şairlerin divanları için bkz. Abîd b. Ebras Ebû Ziyâd, *ed-Divân*, thk. Eşref Ahmed ‘Adra (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1414/1994); Züheyr b. Cenâb el-Kelbî, *ed-Divân*, thk. Muhammed Şefik el-Baytâr (Beyrut: Dâru Sâdir, 1999); Hâris b. Hillize el-Yeşkurî, *ed-Divân*, thk. Mervân el-’Atiyye (Dimaşk: Dâru’l-İmâmî’n-Nevevî, 1415/1994); Hursân b. Muharris Zulisba’, *ed-Divân*, thk. Abdülvehhâb M. Ali el-Advânî, M. Nâyif ed-Düleymî (Musul: Matba’atu’l-Cumhûr, 1393/1973); Züheyr b. Ebî Sülmâ el-Müzenî, *ed-Divân*, thk. Ali Hasan Faur (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1988); Dureyd b. Sımme el-Cuşemî, *ed-Divân*, thk. Ömer Abdurrasul (Kahire: Dâru’l-

ele alınan şairlerin divanları üzerine yapılacak sonraki araştırmalara da katkı sağlaması hedeflenmiştir. Makalede, şiirler tematik bir tasnife tabi tutulduktan sonra şairlerin isimleri esas alınarak başlıklandırma yapılmıştır. Her şair için önce kısa bir biyografiye yer verilmiş; ardından yaşlılık ve ölüm ile ilgili bir şiiri veya şiirden seçilmiş bir pasaj nitel içerik analizi yöntemiyle tahlil edilmiştir. Makaleye konu edilen şairler ve incelenen şiirleri temalarına göre aşağıda sıralanmıştır.

1. Yakınma

İnsanın yaşlılık dönemine ulaştığında hem bedensel hem de ruhsal birtakım olumsuzluklarla karşılaşması tabii bir durumdur. Muammerûn şairler de uzun ömürlerinin kaçınılmaz sonucu olarak yaşlılığın getirdiği bu olumsuzlukları şiirlerinde sıklıkla konu edinmişlerdir. Şiirlerinde yürüme, görme, işitme, bedensel işlevlerdeki zayıflama, hareket kabiliyetinin azalması ve güçsüzlük gibi fiziksel sıkıntılarının yanı sıra; toplumdan soyutlanma, gençler arasında eski itibarını yitirme, karşı cinsin ilgisinden mahrum kalma, yalnızlık duygusu ve hayattan sıkılmak gibi manevi problemler de dile getirilmiştir. Yakınma teması çerçevesinde bu konuları işleyen şairler ve şiirleri aşağıda verilmiştir.

1.1. Zulisba' el-'Advânî

Tam adı Hursân b. Muharris b. el-Hâris b. Rabî'a b. Vehb b. Sa'lebe b. Zarib b. 'Amr b. 'İyâz b. Yeşkur b. 'Advân (el-Hâris) b. 'Amr b. Kays b. 'Aylân b. Mudar'dır.¹¹ Cahiliye Dönemi'nin tanınmış bilgelerinden ve süvarilerinden biri olarak bilinen Zulisba' muammerûn şairler arasında zikredilmekte olup yüz yetmiş yıl, bazı rivayetlere göre ise üç yüz yıl kadar yaşamıştır.¹² Onun yaşlılıkla ilgili söylediği bir şiiri şu şekildedir (Basît):¹³

Maârif, ts.); Nemir b. Tevbel el-'Uklî, *Dîvân*, thk. Muhammed Nebîl Tarîfî (Beyrut: Dâru Sâdir, 2000); Amr b. Ma'dkerib ez-Zubeydî, *ed-Dîvân*, thk. Mutâ' et-tarâbîşî (Dimaşk: Matbuâtü Mecmaî'l-Lugatî'l-Arabiyye, 1405/1985); Muhammed Nâyif ed-Duleymî, "Ebû't-Tamahân el-Kaynî: hayâtuhu ve mâ tebekâ min şi'rîhi", *el-Mevrid* 17/3 (1988), 153-173; Ebû 'Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik el-Âmirî Lebîd b. Rebîa, *ed-Dîvân*, thk. Hamdû Tammâs (b.y.: y.y., 1425/2004); Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî Hutay'e, *ed-Dîvân*, thk. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408); Hassân b. Sâbit Ebû'l-Velîd, *ed-Dîvân*, thk. Abdülemir Ali Mihennâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1414/1994); Ebû Zübeyd et-Tâî, *ed-Dîvân*, thk. Nûrî Hammûdî el-Kaysî (Bağdat: Matbaatü'l-Maârif, 1967); Nâbiğa el-Ca'dî, Vâdih es-Samed, *ed-Dîvân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1998); Ertât b. Suheyre el-Murrî, *ed-Dîvân*, thk. Şerîf Alvâne (Umman: Dâru'l-Menâhic, 1427/2006); Temîm b. Übey İbn Mukbil, *ed-Dîvân*, thk. İzzet Hasan (Beyrut: Dâru'ş-Şarkî'l-Arabî, 1419/1999).

¹¹ Alî b. el-Hüseyn el-Müsevî el-'Alevî Şerîf Murtazâ, *Emâli'l-Murtazâ: Gururu'l-fevâid ve düreru'l-kalâid.*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Dâru İhyâi'l-Kutubî'l-Arabiyye, 1373/1954), 1/244.

¹² Zulisba', *ed-Dîvân*, 12-20; Süleyman Tülücü, "Zulisba' el-'Advânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/563.

¹³ Zulisba', *ed-Dîvân*, 33-34.

أَصْبَحْتُ شَيْخاً أَرَى الشَّخْصِينَ أَرْبَعَةً   وَالشَّخْصَ شَخْصِينَ لَمَّا مَسَّنِي الْكِبَرُ
مَا لِلْكَوَاعِبِ يَا دَهْمَاءَ قَدْ جَعَلْتُ   تَرَوُرٌ عَنِّي وَتُطَوَّى دُونِي الْحَجْرُ
قَدْ كُنْتُ فَرَاخَ أَبْوَابٍ مُغْلَقَةٍ   دَبَّ الرِّيَادِ إِذَا مَا حَوْلَسَ النَّظْرُ
لَا أَسْمَعُ الصَّوْتِ حَتَّى أَسْتَدِيرَ لَهُ   لَيْلًا وَإِنْ هُوَ نَاعَانِي بِهِ الْقَمَرُ
وَكُنْتُ أُمِّيهِ عَلَى الرَّجْلَيْنِ مُعْتَدِلًا   فَصِرْتُ أُمِّيهِ عَلَى مَا تُنْبِتُ الشَّجَرُ
إِذَا أَقُومُ عَجَنْتُ الْأَرْضَ مُتَكِنًا   عَلَى الْبَرَاجِمِ حَتَّى يَذْهَبَ النَّفْرُ

“İhtiyar bir adam oldum. Yaşlılık beni sardığından artık iki kişiyi dört, bir kişiyi ise iki kişi olarak görüyorum.

Ey Dehnâ! Genç kızlar neden bana sırtlarını döndüler ve sahi, odalarının kapıları neden yüzüme kapanıverdi?

Bir zamanlar kapalı kapıları bir çırpıda açan, bakışlar bana yöneldiğinde durmak bilmeyen biriydim.

Artık geceleri bir sesi işitmek için ona yönelmem gerekiyor, ay (ışığı altında) birisi benimle konuşsa bile.

Bir zamanlar dimdik iki ayağım üzerinde yürüyordum, şimdi ise ağaçların bitirdiği dallar üzerinde yürür oldum.

Ayağa kalkmaya çalıştığımda, yeri avuçlayarak toprağı yoğuruyorum; insanlar ise çoktan gitmiş oluyor.”

Zulisba' yukarıdaki beyitlerde yaşlılığın getirdiği fiziksel zayıflıklardan söz ederek gençlik dönemindeki haliyle bir karşılaştırma yapmaktadır. İlk beyitte, artık eskisi gibi iyi göremediğini ifade eden şair, ikinci beyitte Dehnâ adındaki bir kadına seslenerek kadınlarla olan muhabbetinin gençliğindeki gibi olmadığını dile getirip dış görünüşünün değiştiğini ifade etmektedir. Üçüncü beyitte şair bu duruma biraz daha netlik getirerek gençlik dönemindeki fiziksel dayanıklılığını “açmak” anlamında kullanılan mübalağa sığasındaki فَرَاخَ kelimesiyle ve daha çok hayvanların otlama sırasındaki çevikliğini ifade eden دَبَّ الرِّيَادِ tabiriyle¹⁴ vurgulamaktadır. O bu ifadelerle gençlikteki enerjik ve güçlü hâlini tasvir etmektedir. Zulisba' dördüncü beyitte, yine gençliği ile bir karşılaştırma yaparak, bir zamanlar iki ayağı üzerinde sağlıklı bir şekilde yürüyebilirken artık bir asa yardımıyla yürümek zorunda kaldığını dile

¹⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâssî'l-'Arabî, 2001), 14/297; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/381; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Dâru'l-Hidâye, ts.), 2/421.

getirmektedir.¹⁵ Son beyitte ise şair yürüme esnasında yaşadığı zorlukları daha detaylı bir şekilde betimlemektedir. Şairin burada “ayağa kalkarken yeri avuçlama” ifadesi, yaşlılığın getirdiği hareket kabiliyetindeki azalmayı etkili bir şekilde gözler önüne sermektedir. Böylelikle Zulisba’, yaşlılıkla birlikte hayatında yaşadığı değişiklikleri edebi bir dille muhatabına aktarmayı amaçlamıştır.

1.2. Dureyd b. Simme

Tam adı Dureyd b. Muaviye b. el-Hâris b. Muaviye b. Bekir b. ‘Alka b. Cudâ’a b. Gaziyye b. Çuşem b. Muaviye b. Bekir b. Hevâzin’dir.¹⁶ Dureyd, Cahiliye döneminde şairliği, cesareti ve uzun ömrüyle tanınmaktadır. Benî Çuşem kabilesinin lideri, süvarisi ve komutanı olarak yaklaşık yüz savaşa katılmış ve hiçbirinde mağlubiyet yaşamamıştır.¹⁷ Bu bağlamda Cahiliye devrinin en yiğit savaşı şairlerinden biri kabul edilen Dureyd, bazı kaynaklara göre ünlü şair Antara’dan da üstün görülmektedir.¹⁸ Uzun ömrüyle dikkat çeken Dureyd, öyle uzun yaşamıştır ki kaşları gözlerinin üzerine düştüğü söylenmektedir. İslam’ın ortaya çıkışına tanıklık etmiş, ancak Müslüman olmayarak Cahiliye dini üzere kalmıştır. Nihayetinde Huneyn savaşında iki yüz yaşlarında öldürülerek hayatını kaybetmiştir.¹⁹ Rivayete göre, Dureyd b. Simme yaşlılık dönemine ulaştığında, kabilesi onun için diğer evlerden uzak bir yerde özel bir konut inşa etmiş ve yanında ona bakması için bir hizmetçi görevlendirmiştir. Hizmetçi, kendi işleriyle meşgul olduğu zamanlarda Dureyd b. Simme’yi bir binek ipiyle bağlamaktaydı. Bir gün kabilesinden bir adam şairin yanına gelerek durumunu sorduğunda, Dureyd b. Simme içinde bulunduğu hâli dile getiren bir kaside söylemiştir.²⁰ Söz konusu kasidenin ilk beyitleri şu şekildedir (Basî):²¹

يَرِي الدَّرِيئَةَ أَدْنَى فَوْقَةَ الْوَتْرِ
كَرْمِيَّةِ الكَاعِبِ العَدْرَاءِ بِالْحَجْرِ
كَمَرَبِطِ العَيْرِ لَا أَدْعَى إِلَى خَبَرِ

أَصَبَحْتُ أَقْدِفُ أَهْدَافَ المَنُونِ كَمَا
فِي مَنَصَفٍ مِّن مَدَى تِسْعِينَ مِّن مِّتَّةٍ
فِي مَنزِلِ نَازِحٍ مِّنَ الحَيِّ مُنْتَبِذِ

¹⁵ ‘Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisân’l-Arab* (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1418/1997), 9/359-360.

¹⁶ Ebû’l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî İbnu’l-Kelbî, *Cemheretu’n-neseb*, thk. Hasan Nâcî (Beyrut: ‘Âlimu’l-Kütüb, 1423/2003), 383.

¹⁷ Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî, *el-A’lâm liz’-Ziriklî* (Beyrut: Dâru’l-İlm il’l-Melâyin, 2002), 2/339.

¹⁸ Ahmet Savran, “Düreyd b. Simme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/30.

¹⁹ Savran, “Düreyd b. Simme”, 10/27.

²⁰ Ebû’l-Ferec Alî el-İsfehânî, *Kitâbu’l-Eğânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrut: Dâru’s-Sâdır, 2008), 10/21.

²¹ Çuşemî, *ed-Dîvân*, 103-104.

كَأَنِّي حَرَبٌ جُرَّتْ قَوَادِمُهُ
أَوْ جُنَّةٌ مِّنْ بُغَاثٍ فِي يَدَيَّ هَصِيرٍ

“Artık ölümü hedef alır oldum, yayı gerip hedef tahtasına atışlar yapan biri gibi;

Doksanla yüz arasında bir yaşta, körpe genç bir kızın taş atması gibi.

Bir haber için çağrılmıyorum. Evim kabileden uzak ve تنها, bir (deve) bağlama direği gibi;

Kanatları yolunmuş toy gibiyim sanki ya da bir yırtıcının elindeki bir karabatak kuşu gibi.”

İlk beyitte şair, ölümle sık karşılaştığını ve bu durumu, hedef tahtasına sürekli atış yapan bir okçunun durumu gibi tasvir ederek, yaşlılığının kaçınılmaz bir sonucu olan ölümle eskisinden daha çok yüzleşmek zorunda kaldığını belirtmektedir. İkinci beyitte o, körpe bir kızın taş atması gibi zayıflığını ve güçsüzlüğünü dile getirip, bu mücadelede artık eski gücünün ve enerjisinin kalmadığını ifade ederek ilk beyitteki olumsuzluğa bir yenisini eklemektedir. Üçüncü beyitte ise şair, toplumdan soyutlanmış bir şekilde, kabilesinden uzak ve تنها bir yerde, adeta bir deve bağlama direği gibi yalnız ve unutulmuş olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda şair dördüncü beyitte, kendisini kanatları yolunmuş bir toy kuşuna veya eti lezzetsiz bir karabatak kuşuna benzeterek, toplumun artık kendisine bir değer atfetmediğini ve faydasız gördüğünü ima etmektedir.

1.3. Nemir b. Tevleb

Tam adı en-Nemir b. Tevleb b. Züheyr b. Ukayş b. Abd b. Kâb b. Avf b. el-Hâris b. ‘Adî b. ‘Aduv (Ukl) b. Kays b. Vâil b. Abdumenât b. Udd b. Tâbiha b. İlyâs b. Mudar²² olan Nemir b. Tevleb hem Cahiliye hem de İslam döneminde yaşamış (muhadramûn) şairler arasında yer almaktadır. Uzun bir ömür sürdüğü Cahiliye döneminde Ribâb kabile birliğinin şairi olarak tanınmıştır. Bununla birlikte, Cahiliye şiir geleneğindeki yaygın uygulamanın aksine, hiçbir kimseyi ne övmüş ne de yermiştir. Sahip olduğu servet ve itibar sayesinde toplum içinde saygın bir konuma erişmiş, cömertliğiyle tanınmıştır. İslam’la yaşlılık döneminde tanışmış ve Müslüman olmuştur.²³ Sicistânî, onu muammerûn şairler arasında zikretmiştir.²⁴ Şair yaşlılıkla ilgili şu şiiri söylemiştir (Tavîl):²⁵

²² Ebû’l-Huseyn ‘Abdulbâkî b. Kâni’ el-Bağdâdî İbn Kâni’, *Mu’cemu’s-Sahâbe*, thk. Salâh b. Sâlim el-Misrâtî (Medine: Mektebetu’l-Gurebâ’l-Eseriyye, 1418/1997), 3/165; Ebû Muhammed ‘Alî b. Ahmed el-Endelûsî İbn Hazm, *Cemheretu Ensâbi’l-‘Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Mısır: Dâru’l-Maârif, 1962), 199.

²³ Zirikî, *el-A’lâm*, 8/48.

²⁴ Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed el-Cuşemî Ebû Hâtim es-Sicistânî, *el-Mu’ammerûn ve’l-Vasâyâ* (Kahire: Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye, 1961), 79.

²⁵ ‘Uklî, *Dîvân*, 109.

خَلَائِقُ مِنْهَا لَمْ تَكُنْ مِنْ سَمَائِلِي
وَإِنِّي أَرَى بَيْتِي عَنِ اللَّهِ شَاغِلِي
فَأَصْبَحْتُ ذَا شُغْلٍ وَأَقْصَرَ بَاطِلِي
وَأَحْلَفَنِي عَهْدُ الْخَلِيلِ الْمُطَاطِلِي
تُضِيرُكَ إِلَّا فِي النِّسَاءِ الْجَوَاهِلِي

لَعَمْرِي لَقَدْ أَنْكَرْتُ نَفْسِي وَرَابِنِي
مُطَاوَعَتِي مَنْ كُنْتُ لَسْتُ أَطِيعُهُ
وَبُدِّلَ رَأْسِي الشَّيْبَ بَعْدَ سَوَادِهِ
وَأَصْبَحْتُ قَدْ أَعْرَضَ عَنِّي وَسُؤْنِي
أَلَا إِنَّ شَيْبَ الرَّأْسِ لَيْسَ بِآفَةٍ

“Yemin ederim ki kendimi tanıyamaz hale geldim; huylarımda bana yabancı ve alışık olmadığım özellikler belirdi.

Eskiden asla boyun eğmediğim kimselere şimdi itaat ediyorum, eğlenceden uzaklaşıp derdimi paylaşmanın beni meşgul ettiğini fark ediyorum.

Ciddi işlerle uğraşır oldum, boş işlerden ise uzaklaştım, bir zamanlar simsiyah olan saçlarım şimdi beyazlara döndü.

Kadınlar da benden yüz çevirdi, bana kötülük ettiler ve vefasız dostun verdiği sözler boşa çıktı.

Bilesin ki, saçın ağarması sadece cahil kadınlarda sana zarar verecek bir kusurdur.”

Nemir b. Tevleb ilk beyitte kendi iç dünyasında yaşadığı büyük bir değişimi anlatmaktadır. Öyle ki o bu beyitle geçmişte kendine yabancı olan özelliklerin, şu an karakterinde yer bulduğunu ifade ederken, yaşadığı dönüşümden duyduğu şaşkınlığı dile getirmektedir. Nitekim şair ikinci beyitte ifade ettiği üzere eskiden kimseye boyun eğmezken, artık itaat etmenin hayatının bir parçası haline geldiğini ve eğlenceye olan ilgisinin yerini dertlerini paylaşmaya bıraktığını belirtir. Üçüncü beyitte ise şair hayatta artık daha ciddi meselelerle meşgul olduğunu ve boş işlerden uzaklaştığını vurgular. Bunun nedeni ise yaşının getirdiği sorumluluklardır. Dördüncü beyitte ifade edildiğine göre kadınların kendisinden yüz çevirmesi ve onu oyalaması hayal kırıklıklarını artıran diğer bir unsurdur. Ancak, şiirin sonunda şairin saç ağarmasının sadece cahil kadınlar tarafından bir kusur olarak görüldüğünü belirtmesinden bu olgunlaşma sürecini olumsuz bir durum olarak görmediği anlaşılmaktadır.²⁶

1.4. Ebû't-Tamahân el-Kaynî

Tam adı Rebî'a b. 'Avf b. Ğanem b. Kinâne b. el-Kayn b. Ces'dir. İsminin

²⁶ Şair hakkında Türkiye'de hazırlanmış iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Sabahattin Can, *En-Nemir b. Tevleb'in Divanının Tema ve Üslup Açısından İncelenmesi* (Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Murad Ahmad Belal, *Nemir b. Tevleb el-Uklî'nin Şiirinde Üslup* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

Hanzala b. eş-Şarkî olduğu da aktarılmaktadır.²⁷ Kudâa kabilesinin Benî Kayn koluna mensup olan Rebî'a, Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib ile yaşıt olup, Cahiliye döneminde Mekke'ye gelerek uzun bir süre Zübeyr'in evinde misafir kalmış ve ona nedimlik yapmıştır.²⁸ İslamiyet'i bilinmeyen bir tarihte kabul ettiği, ancak Hz. Peygamber ile bizzat görüşmediği söylenmektedir.²⁹ Ebû't-Tamahân'ın ölüm tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, rivayetlere göre yaklaşık 200 yıl yaşadığı belirtilir.³⁰ Şairin yaşlılık hakkında söylediği bir şiiri şu şekildedir (Vâfir):³¹

كَأَنِّي خَاتِلٌ يَدْنُو لِصَيْدٍ   حَتَّنِي حَانِيَاتُ الدَّهْرِ حَتَّى
وَلَسْتُ مُقَيِّدًا أَمْشِي بِقَيْدِ   قَصِيرِ الْخَطْوِ يَحْسَبُ مَنْ رَأَى
وَقَيْدِكَ الزَّمَانُ بِشَرِّ قَيْدِ   تَقَارَبَ خَطْوُ رَجُلِكَ يَا سُؤْيِدَ

“Beni zamanın çetin zorlukları öyle büktü ki, sanki avına sinsice yaklaşan bir yırtıcıyım.

Adımlarım kısaldı; beni gören prangaya vurulmadığım halde zanneder ki prangayla yürüyorum.

Ey Suveyd, adımların birbirine yaklaştı; zaman seni en kötü prangayla bağladı.”

Şair, beyitlerinde yaşlılığın birey üzerindeki fiziksel ve duygusal etkilerini çarpıcı mecazlar ve benzetmeler yoluyla dile getirmektedir. İlk beyitte, zamanın getirdiği çetin zorlukların etkisiyle kamburluğunu ifade ederken, bu duruşunu avına sinsice yaklaşan bir yırtıcı hayvanın duruşuna benzeterek sembolize etmektedir. İkinci beyitte ise yaşlılığın bir diğer belirgin etkisi olan kısa ve yavaş adımlarla yürümesini, prangalı bir mahkûmun yürüyüşüne benzeterek bu durumu somut bir imgeyle zihinlere kazımaktadır. Burada pranganın, bireyin hareket özgürlüğünü kısıtlayan yaşlılık ile özdeşleştirildiği söylenebilir. Son beyitte ise şair, yaşadığı fiziksel zorlukların kaynağını açıkça

²⁷ Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i's-su'arâ*, thk. F. Krenkow (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991), 193.

²⁸ Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâ'ût, *Türkî Mustafâ* (Beyrut: Dâru lhyai't-Turâs, 1420/2000), 13/128.

²⁹ Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avwad (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/156.

³⁰ Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, 8/96; Necati Kara, “Ebû't-Tamahân el-Kaynî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/344-345.

³¹ Duleymî, “Ebû't-Tamahân el-Kaynî: hayâtuhu ve mâ tebekâ min ş'i rihi”, 159; Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şerîf el-Murtazâ, *Ğureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Dâru lhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1373/1954), 1/257.

yaşlılık olarak ifade ederek, zamanın birey üzerindeki kaçınılmaz ve yıkıcı etkisine vurgu yapar. Şairin bakış açısına göre hayat boyunca birçok zorlukla karşılaşılabilir; ancak bunların en ağır ve kaçınılmaz olanı yaşlılıktır.

1.5. Züheyr b. Cenâb

Tam adı Züheyr b. Cenâb b. Hübel b. Abdullah b. Kenâne b. Bekr b. 'Avf b. 'Uzra b. Zeydullah b. Rufeyde b. Kelb b. Vebra'dır. Şairin, kendi dönemi ve kabilesi içerisinde otorite sahibi, itaat edilen ve örnek alınan bir lider olduğu rivayet edilmektedir. Şairin iki yüz savaşa katıldığı ve dört yüz yıl kadar yaşadığı nakledilmektedir.³² O uzun yaşamını şu beyitlerle dile getirmektedir (Vâfir):³³

أَحْتَفِي فِي صَبَاحِي أُمَّ مَسَائِي   لَقَدْ عُمِرْتُ حَتَّى لَا أَبَالِي
عَلَيْهِ أَنْ يَمَلَّ مِنَ النَّوَاءِ   وَحَقٌّ لِمَنْ أَنْتَ مِثَّتَانِ عَامًا
وَبِالسُّلَّانِ جَمْعًا ذَا رُهَاءِ   شَهَدْتُ الْمُوقِدِينَ عَلَى حَزَائِ

“Bana uzun bir ömür verildi. Öyle ki sabah mı yoksa akşam mı öleceğim aldırmiyorum.

Üzerinden iki yüz yıl geçmiş bir insanın yaşamaktan sıkılması artık hakkıdır.

Hazâz'ın üzerinde ateş yakanları gördüm, Sullân'daki o büyük kalabalığı da.”

Şair ilk beyitte, olağanüstü uzun yaşamını ele alarak artık hayattan bir beklentisi kalmadığını ve artık ölümü beklediğini dile getirmektedir. Bu durumunun anlaşılması adına ikinci beyitte açıkça iki yüz yıl yaşadığını ifade ederek hayata dair bu yakınmasının anlayışla karşılanmasını muhatabından beklemektedir. Bu bağlamda şair uzun yaşadığını muhatabına kanıtlamak istercesine, muhtemelen şiiri söylediği döneme kıyasla oldukça eski tarihlerde gerçekleşmiş olan Hazâz ile Sullân adındaki iki savaşa³⁴ tanıklık ettiğini belirtir. Burada “Hazâz'ın üzerinde ateş yakanlar” ifadesi ise Arapların savaş zamanlarında haberleşmek için kullandıkları ateşe dayalı eski bir geleneğe işaret etmektedir.³⁵

³² Ebû Hâtîm es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûn ve'l-Vasâyâ*, 31; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *A'mâru'l-a'yân*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1414/1994), 122; Zirikî, *el-A'lâm*, 3/51.

³³ Kelbî, *ed-Divân*, 53-54.

³⁴ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Eb'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 1/469,570.

³⁵ Eyyüp Tanrıverdi, “Eski Arap Kültüründe Ateş Yakma Gelenekleri”, *Doğu Araştırmaları* 8 (01 Haziran 2011), 54-55.

2. Fahr

Klasik Arap edebiyatında şairlerin, kendi şahsiyetlerinden, kabilelerinden, soy soplardan, inanç ve mezheplerinden, edebî ve siyasî nüfuzlarından, şiirdeki ustalık ve yeteneklerinden, faziletlerinden; hatta kılıç, zırh, at ve özellikle deve gibi şahsî mal ve eşyalarından övünçle bahsettikleri görülür.³⁶ Muammerûn şairlerin fahr anlayışı ise, uzun ömür tecrübeleriyle doğrudan ilişkilidir. Zira bu şairler, yaşlılığın beraberinde getirdiği bedensel ve ruhsal zayıflıkları tecrübe etmelerine rağmen, şiirlerinde yakınma yoluna gitmemişlerdir. Aksine, uzun süre hayatta kalmayı, yaşlılığa rağmen gösterdikleri metaneti ve hâlâ bir savaşa katılabilecek güç ve kudrete sahip olmalarını bir üstünlük vesilesi olarak görmüş; bu özellikleri övünç unsuru hâline getirmişlerdir. Fahr teması çerçevesinde bu konuları işleyen şairler ve şiirleri aşağıda verilmiştir.

2.1. Abîd b. Ebras

Tam adı Abîd b. Ebras b. Cuşem b. Âmir b. Hez b. Mâlik b. Hâris b. Sa'd b. Selebe b. Dûdân b. Esed b. Cuzeyme'dir.³⁷ Şair dönemin zeki ve bilge isimlerinden sayılmakta, şiirlerinde hikmetli ifadelere sıkça rastlanmaktadır. Bazı kaynaklar kendisini, meşhur Cahiliye dönemi şairi Tarafe ile aynı tabakada değerlendirmekte, hatta bazı raviler kaside-i bâiyyesini Muallaka şiirlerine dahil etmektedir. Bununla birlikte, günümüze ulaşan şiirlerinin sayısı son derece sınırlıdır.³⁸ İmru'l-Kays ile aynı dönemde yaşamış olan şair, onunla karşılıklı hiciv atışmalarında bulunmuştur. Oldukça uzun bir ömür sürdüğüne dair rivayetler mevcut olup, nihayetinde son Hîre Hükümdarı Nu'mân b. Münzir'in (ö. 602'den sonra) Yevm-i Bu's "Talihsizlik Günü" olarak bilinen gününde,³⁹ yanındaki heyetle birlikte huzuruna çıktığı sırada öldürüldüğü belirtilmektedir.⁴⁰ Şairin 220 ya da 300 yaşına kadar yaşadığı ileri sürülmektedir.⁴¹ Şair, uzun ömrünü bir övünç vesilesi olarak aşağıdaki

---

³⁶ Ebû Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî el-Ezdî İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhÿî'd-Dîn 'Abdulhamîd (b.y.: Dâru'l-Cil, 1401/1981), 2/143-147; İsmail Durmuş, "Fahr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 95), 12/12/79.

³⁷ Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fi esmâi's-şu'arâ*, 61.

³⁸ Mustafâ b. Muhammed Selim el-Galâyîni, *Ricâlu Mu'allkâtî'l-'Aşr* (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1418/1998), 305,309.

³⁹ Rivayete göre Nu'mân b. Münzir bir gün öfkeyle iki nediminin öldürülmesini emreder . Pişmanlık duyunca mezarlarının üzerine "Gariyyân" adlı iki yapı inşa ettirir. Ardından, yılda iki gün belirler: Mutluluk gününde ilk gelen kişiye hediyeler verir, talihsizlik gününde ise ilk gelen kişiyi öldürür. Bkz. İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-Hamdüniyye*, 8/16.

⁴⁰ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifin* (Beirut: Mektebetu'l-Musennâ-Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, ts.), 6/234.

⁴¹ Ebû Hâtim es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûn ve'l-Vasâyâ*, 75.

beyitlerde dile getirmektedir. (Kâmil):⁴²

وَلَتَأْتَيْنِ بَعْدِي قُرُونٌ جَمَّةٌ
فَالشَّمْسُ طَالِعَةٌ وَلَيْلٌ كَاسِفَةٌ
تَرَى مَخَارِمَ أَيْكَةٍ وَالدُّودَا
وَالنَّجْمُ تَجْرِي أَنْحُسًا وَسُعُودَا
يَا ذَا الزَّمَانَةِ هَلْ رَأَيْتَ عَبِيدًا
حَتَّى يُقَالَ لِمَنْ تَعَرَّقَ دَهْرُهُ
عِشْرِينَ عِشْتُ مُعَمَّرًا مَحْمُودًا
مِائِي زَمَانٍ كَامِلٍ وَنَصِيئَةٍ

“Benden sonra (şu) korunun ve Ledûd’un tepelerinde otlayan birçok asır gelip geçecektir.

Güneş doğar, gece gelir; yıldızlar iyisiyle kötüsüyle akıp gider.

Sonunda zamanı yaklaşmış bir adama ey yaşlı Abîd’i gördün mü diye sorulur.

(Çünkü ben) tam iyi yüz yıl bir de yirmi fazlası uzunca bir süre övgülerle yaşadım.”⁴³

Bu beyitlerde şair, zamanın geçiciliği ve ölümün kaçınılmazlığı üzerinde durmaktadır. İlk iki beyitte bir zamanlar hayat dolu olan yerlerin zamanla ıssızlaşacağını, güneşin doğuşu ve gecenin gelişi gibi hayatın döngüselliklerinin insanlık için değişmez bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır. “Yıldızlar iyisiyle kötüsüyle akıp gider” ifadesi, iyi ve kötü talihle yeni insanların gelip geçeceğine, hayatın sürekli bir değişim içinde olduğuna işaret etmektedir. Sonraki beyitte, şairin çok uzun yaşamış olmasından dolayı tanınmaz hale geldiği, hatta insanların kendisine “Abîd’i gördün mü?” diye sormasına neden olan yaşlılığı tasvir edilmektedir. Burada şair aslında kendisinin çok uzun bir ömür sürdüğünü öyle ki tanıdığı herkesin öldüğünü ve zamanındaki insanların artık kendisini tanımadığını mübalağalı bir üslupla ifade ederek övünmektedir. Şair yüz yirmi yıl boyunca övgüyle yaşadığını belirttiği son beyit bu durumu daha net bir şekilde vurgulamaktadır.

2.3 Amr b. Ma’dîkerib

Tam adı Amr b. Ma’dîkerib b. ‘Abdillâh b. ‘Amr b. ‘Âsım b. ‘Amr b. Zubeyd el-Aşğar b. Rabîa b. Seleme b. Mâzin b. Rabîa b. Zubeydî’l-Ekber b. el-Hâris b. Sa’b b. Sa’dî’l-‘Aşîra’dır.⁴⁴ Şair, Cahiliye döneminde doğmuş ve hicretin 10. yılında (631-32) Medine’ye giderek İslam’ı kabul etmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in vefatından sonra irtidad etmiş ve yalancı peygamber Esved el-

⁴² Ebû Ziyâd, *ed-Divân*, 48; Şair hakkında detaylı bilgi için bkz. Azmi Yüksel, “Abîd b. Ebras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

⁴³ Beyitlerin farklı bir tercümesi için bkz. Eyüp Sevinç, “Abîd b. Ebras ve Divân”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 15/2 (31 Aralık 2024), 189.

⁴⁴ Ebu Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed İbn ‘Abdulber en-Nemerî, *el-‘İstî‘âb fî Ma’rifeti’l-‘Ashâb*, thk. ‘Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dârul-Cil, 1413/1992), 3/1202.

Ansî'nin (ö. 632) yanında yer almıştır. Esved'in yenilmesinin ardından yeniden İslam'a dönmüştür.⁴⁵ Şam ve Irak fetihleri ile Yermük (636) ve Kadisiye (637) savaşlarına katılmıştır.⁴⁶ Savaşlardaki kahramanlıklarıyla tanınan şairin Nihâvend Savaşı'ndan (641) sonra Rûze'de⁴⁷ yüz yirmi ya da yüz elli yaşında vefat ettiği rivayet edilir.⁴⁸ Şair yaşlılık ve ölümle ilgili şu beyitleri dile getirmiştir (Kâmil):⁴⁹

بَوَّأْتُهُ بِيَدَيَّ لِحَدَا	كَمْ مِنْ أَخٍ لِي صَالِحٍ
تُ وَلَا يَزِيدُ بُكَائِي زَنْدَا	مَا إِنْ جَزَعْتُ وَلَا هَلَعٍ
وَحُلِقْتُ يَوْمَ خُلِقْتُ جَلْدَا	أَلْبَسْتُهُ أَثْوَابَهُ
نَ أَنْعَدَ لِلْأَعْدَاءِ عَدَا	أَغْنِي غَنَاءَ الذَّاهِبِي
وَبَقِيْتُ مِثْلَ السَّيْفِ قَرْدَا	ذَهَبَ الَّذِينَ أَحْبَبْتُهُمْ

“Nice sâlih kardeşimi kendi ellerimle mezara indirdim.

Yine de ne sızlandım ne de yakındım; ağlayışım bir kıvılcımı (bile) geri getiremez.

Onları elbiseleriyle donattım; yaratıldığım günden beri metanetliyim.

Göçüp gidenlerin yerini alır, düşmanlara karşı hazırlığımı yaparım.

Sevdiklerim gitti; bir kılıç gibi tek başıma kaldım.”

Bu beyitlerde şair metanetini, cesaretini, insan ilişkilerindeki duyarlılığını, ölüm ve ayrılık karşısındaki duruşunu dile getirerek övünmektedir. Şair, sevdiklerini kendi elleriyle toprağa vermiş olmasına rağmen ne sızlandığını ne de aşırı bir üzüntü sergilediğini ifade etmektedir. Nitekim, ikinci beyitte ağlamanın ve üzüntünün bir kıvılcım kadar dahi fayda sağlamayacağı belirtilmektedir. Üçüncü beyitte ise, sevdiklerini kefenlemenin büyük bir acı olmasına rağmen, şairin bunu başarabilmesinin doğuştan gelen sabır ve dayanıklılık özelliğiyle ilişkili olduğu dile getirilmektedir. Böylelikle, şair bu

⁴⁵ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/261.

⁴⁶ İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 4/570.

⁴⁷ Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 1/499.

⁴⁸ Ebû 'Ubeydullâh Muhammed b. 'İmrân el-Merzubânî, *Mu'cemu's-şu'arâ'*, thk. F. Krenkow (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1402/1982), 208-209; Sair hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Ahmet Sezikli, “Amr b. Ma'dikerib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991); Aşşegül Kurucu, *Cahiliye Dönemi Hakim ve Hatiplerinden Kuss b. Saide, Eksem b. Sayfi ve Amr b. Madikerib'in Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁴⁹ ez-Zubeydî, *ed-Dîvân*, 81-82.

beyitlerle muhatabına dolaylı olarak bilge ve erdemli bir kişi olduğunu ima etmektedir. Dördüncü beyitte ise şair, hem kendisinin hem de kabilesinin bu acılar karşısında zayıf düşmeyeceğini düşmanlarına karşı vurgulamaktadır. Kaybedilenlerin yerini en iyi şekilde dolduracağını belirtmesi, bu duruşun bir ifadesidir. Son olarak, sevdiklerinin kaybıyla yalnız kalan şair, bir kılıç gibi tek başına ancak güçlü bir şekilde ayakta kalmayı başardığını ifade etmektedir.⁵⁰

2.4. Lebîd b. Rebîa

Tam adı Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'feri b. Kilâb b. Rebîa b. Âmir b. Sa'sa el-Âmirî'dir.⁵¹ Lebîd b. Rebiâ, hem Câhiliye devrinde hem de İslam'ın ilk dönemlerinde yaşamış muallaka sahibi bir şairdir.⁵² İslam'a ulaşmış, Hz. Peygamber'e Müslüman olarak biat etmiş ve sahabeden sayılmıştır. Müslüman olduktan sonra şiir söylemeyi bırakmış ve İslam döneminde sadece bir beyit söylemiştir.⁵³ Hz. Ömer'in halifeliğinde Kûfe'ye yerleşmiş ve Muâviye b. Ebu Sufyân'ın son zamanlarında yüz kırk beş yaşında orada vefat etmiştir. Ömrünün doksan yılını Cahiliye döneminde, geri kalanı ise İslam döneminde geçirmiştir.⁵⁴ Şair yaşlılıkla ilgili şu beyitleri dile getirmiştir (Basît):⁵⁵

إِنِّي أَقَاسِي حُطُوبًا مَا يَقُومُ لَهَا
أَوْ رُزْءَ مَالٍ وَرُزْءَ الْمَالِ يُجْتَبَرُ
بَعْدَ الْمَمَاتِ فَإِنِّي كُنْتُ أَتَّبِرُ
وَالنَّيْبُ إِن تَعَزُّ مَيِّ رَمَّةً حَلَفًا

*“Gerçekten, ancak asil insanların dayanabileceği büyük sıkıntılar
içerisindeyim;*

*Kazanı (tüm) kabileyi bir araya getiren bir dostun vefatı ya da bir servetin
yitirilmesi; ancak yitik bir servet telafi edilebilir.*

*Eğer develer ölümünden sonra çürümüş kemiklerime gelirlerse bilsinler ki
hayatta iken öcümü onlardan almıştım.”*

Şairin bu beyitlerinde, yaşlılık dönemiyle birlikte karşılaşılan dost kaybı ve hayatın geçiciliği temaları öne çıkmaktadır. İlk beyitte, yalnızca asil insanların katlanabileceği büyük zorluklara atıfta bulunduktan sonra şair yaşanan kayıpların derinliğini ve bu zorluklar karşısındaki metanetli duruşunu dile

⁵⁰ Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânü'l-Hamâse*, thk. Ğarîd eş-Şeyh (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 133-135.

⁵¹ İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/135.

⁵² Ebubekir Matpan, “Muhadram Şair Lebîd b. Rebîa'nın Hayatı ve Muallakâsındaki Fahr Teması”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 2 (30 Haziran 2022), 40.

⁵³ İbn 'Abdulber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/1335.

⁵⁴ İsfehânî, *el-Eğânî*, 15/246.

⁵⁵ Lebîd b. Rebîa, *ed-Dîvân*, 38.

getirerek övünmektedir. İkinci beyitte şair, bu zorluklardan iki tanesini öne çıkarır. Bunlar bir dostun kaybı ve bir servetin yitirilmesidir. Ancak, ilgili beyitte asıl vurgunun servet kaybının telafi edilebilmesinden ziyade dost kaybının telafisinin mümkün olmadığına yönelik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, şairin dost kaybından bahsederken dostunun cömertliğini de dile getirdiği ve böylelikle onu onurlandırdığı görülmektedir. Son beyitte ise, ölüm gerçeği, mezarına gelecek develerden öcünü aldığını ifade eden latif bir üslupla ele alınmış, şair böylece ölüm karşısındaki rahat tavrını ince bir mizah ile ortaya koymuştur. Bu da aslında kendisinin ölümden korkmadığını ima ettiği başka bir övünç vesilesidir.

2.5. Nâbiğa el-Ca'dî

Şairin ismi konusunda birçok rivayet bulunmakla birlikte, kendisi daha çok "Nâbiga" (aniden ortaya çıkan) lakabıyla tanınmıştır. Bu lakap, otuz yıl boyunca şiir söylemedikten sonra aniden şiir söylemeye başlamasıyla ilişkilendirilmiştir.⁵⁶ İslam öncesi dönemde putlara tapmaktan uzak durmuş ve içkiyi yasaklayan kişiler arasında yer almıştır. İslamiyet'in zuhuruyla birlikte Müslüman olmuştur.⁵⁷ Hayatının son dönemlerini İsfahan'da geçiren şairin burada görme yetisini kaybettiği ve yüz yılı aşkın bir yaşta vefat ettiği belirtilmektedir.⁵⁸ Onun yaşıyla ilgili olarak yüz yirmi ile iki yüz kırk sayıları arasında değişen yedi farklı rivayet bulunmaktadır.⁵⁹ Şair, yaşlanmasına rağmen gücünü yitirmediğini aşağıdaki beyitlerle ifade etmektedir (Vâfir):⁶⁰

فَمَنْ يَكُ سَائِلًا عَنِّي فَايِّنِي   مَنِ الْفِتْيَانِ فِي عَامِ الْخُنَانِ
مَضَّتْ مِئَةٌ لِعَامٍ وُلِدْتُ فِيهِ   وَعَشْرٌ بَعْدَ ذَاكَ وَحِجَّتَانِ
فَقَدْ أَبَقْتُ صُرُوفُ الدَّهْرِ مَيِّ   كَمَا أَبَقْتُ مِنَ السَّيْفِ الْيَمَانِي
تَقَلَّلَ وَهُوَ مَأْتُوْرٌ جُرَّارٌ   إِذَا جُمِعَتْ بِقَائِمِهِ الْيَدَانِ

*"Eğer biri beni soracak olursa, bilsin ki ben, Hunân yılında (doğmuş)
gençlerden biriyim.*

Doğduğum yıldan bu yana yüz, sonra on daha sonra da iki yıl geçti.

*Zamanın çalkantıları bana bir yemen kılıcından geriye ne bıraktıysa onu
bıraktı.*

⁵⁶ İbn 'Abdulber en-Nemerî, *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb*, 4/1514.

⁵⁷ İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, 6/310.

⁵⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, 5/207.

⁵⁹ Zülfikar Tüccar, "Nâbiga el-Ca'dî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/261.

⁶⁰ Ca'dî, *Vâdih es-Samed, ed-Divân*, 178-179.

Körelmiş, ancak yine de iki el onun kabzasında birleştiğinde keskin ve etkili.”

İlk beyitteki “Hunân” kelimesi, develerin burun deliklerinde meydana gelen ve ölümlle sonuçlanan bir hastalık olup, muhtemelen Arapların tarihinde bir dönüm noktası olarak bu hastalığın yoğun görüldüğü belli bir yıla işaret etmektedir.⁶¹ İkinci beyitte ise şair daha spesifik bir zaman bilgisi sunarak yaşını yüz on iki yıl olarak açıkça ifade eder. Şairin yaşlılık kavramına olumsuz bir şekilde yaklaşmadığı açıktır. Üçüncü ve dördüncü beyitlerde, şair kendisini yemen kılıcı metaforu üzerinden tanımlamaktadır. Yemen kılıcı, o dönemde keskinliği ve dayanıklılığı ile tanınan bir silah olup, zamanın çalkantıları karşısında şairin direncini ve sağlamlığını sembolize eder. Şair, zamanın kendisinde yarattığı aşınmaya rağmen, bu kılıcın etkisini sürdürmesi gibi, kendi varlığının da gücünü koruduğunu ifade ederek övünmektedir.

3. Hikmet

Klasik Arap şiirinde hikmet, çoğunlukla kişisel deneyimlerin, toplumsal kabullerin ve insan tabiatına ilişkin evrensel hakikatlerin şiirsel bir dille aktarılması şeklinde tezahür eder.⁶² Bu bağlamda, muammerûn şairlerin hikmet anlayışı, uzun ömürlerinden kaynaklanan tecrübe birikimlerinin öğüt verici bir üslupla şiirlerinde kendini göstermektedir. Hayatın farklı safhalarına tanıklık eden bu şairler, gençliğin kıymetinin bilinmesi, zamanın yıpratıcı etkisi ve ölümün kaçınılmazlığı gibi birçok konuda muhataplarına öğütler vermeyi amaçlamışlardır. Hikmet teması çerçevesinde bu konuları işleyen şairler ve şiirleri aşağıda verilmiştir.

3.1. Hâris b. Hillize

Tam adı Hâris b. Hillize b. Mekrûh b. Budeyd b. Abdillâh b. Mâlik b. ‘Abdîsa’d b. Cuşem b. Zübyân b. Kinâne b. Yeşkûr b. Bekr b. Vâil b. Kâsit b. Hinb b. Efsâ b. D’amî b. Cedîle b. Esed b. Rebî’â b. Nizâr b. Mead b. ‘Adnân’dır.⁶³ Muallaka şairleri arasında yer almaktadır. İbn Sellâm tarafından Cahiliye şairlerinin altıncı tabakasına dahil edilmiştir.⁶⁴ Şairin günümüze ulaşan şiirleri, muallakası ve bazı beyitlerden ibarettir. Hakkında bilinenler, kaynakların ortak rivayetleri çerçevesinde şekillenmiş olup, özellikle Hîre Hükümdarı Amr b. Hind’in (ö. 569) huzurunda kabilesi Benî Tağlib’e karşı gerçekleştirdiği savunmasıyla öne

⁶¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 7/6.

⁶² Nureddîn es-Sedd, *eş-Şi’riyyetü'l-‘arabiyye* (yy.:Dîvânü'l-Matbû’âti'l-Câmi’iyye, 2007), 2/116.

⁶³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. ‘Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî Ebû Zekeriyâ, *Şerhu'l-Kasâidi'l-‘Aşr* (b.y.: y.y., 1352), 249; Ferdi Kaya, *Câhiliye dönemi şairlerinden Hâris b. Hillize ve Muallakası* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 39.

⁶⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sellâm İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli’s-su’arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/151.

çıkılmaktadır.⁶⁵ Şairin muallakasını yüz otuz beş yaşındayken söylediği rivayet edilmektedir.⁶⁶ Şair, oğlu 'Amr'a nasihatlerde bulunduğu bir kasidesinde ölüm temasını ele alarak, hayatın fâniliğini ve ölümün kaçınılmazlığını şu beyitlerle dile getirmektedir (Serî):⁶⁷

وَأَعْلَمُ بِأَنَّ النَّفْسَ إِنْ عُمِّرَتْ   يَوْمًا لَهَا مِنْ سَنَةٍ لَاعِجٌ
كَذَاكَ لِلْإِنْسَانِ فِي عَيْشِهِ   غَالِيَةً قَامَ لَهَا نَاشِجٌ

“Ve bil ki nefse bir seneden bir günlük bir ömür (bile) verilse acı çekecektir.

Böyledir... *İnsanın yaşamında gözyaşlarının döküldüğü bir musibet olacaktır.*”

Şair, bu iki beyitte insan hayatındaki kaçınılmaz zorlukları ve acıları etkileyici bir üslupla ele almıştır. İlk beyitte, ömrün uzun ya da kısa olmasının bir önemi olmadığını, insanın hayatı boyunca mutlaka acı çekeceğini ifade etmektedir. Bu durumu vurgulamak için abartılı bir ifade kullanarak, hatta bir günlük bir ömür dahi verilse insanın acılardan kurtulamayacağını belirtir. Şairin bu ifadeyle muhatabını şaşırtmayı ve dikkatini çekmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. İkinci beyitte ise bu iddiasını daha somut bir zemine oturarak gözyaşlarının döküldüğü bir musibetin, yani ölümün, her insanın hayatında mutlaka karşılaşacağı bir gerçek olduğunu vurgular. Böylece şair, hayatın doğası gereği acılardan kaçınmadığını dile getirirken muhatabını bu gerçeği kabullenmeye davet etmektedir.

3.2. Züheyr b. Ebî Sülmâ

Tam adı Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebî'a) b. Riyâh b. Kurt b. Hâris b. Mâzin b. Sa'lebe b. Sevr b. Hüzme b. Lâtım b. Osman b. Müzeyne'dir.⁶⁸ Züheyr, Mudar kabilesine mensup olup Cahiliye döneminin meşhur bilge şairlerindedir. Şair bir aileden gelen Züheyr, kasidelerini büyük bir özen ve sabırla hazırlamıştır. Her bir kasideyi yazması bir ay sürer, bu kasideleri güzelleştirmek için bir yıl boyunca üzerinde çalışırdı. Bu yüzden, kasidelerine “Havliyyât” (bir yılda tamamlananlar) adı verilmiştir. En meşhur şiiri muallakasıdır.⁶⁹ Hayatının sonlarında gördüğü rüyasında gökten yere bir ip sarktığını ve insanların ona tutunduğunu görmüş, bu rüyayı yaklaşan son peygamberle ilişkilendirmiştir. Bunun üzerine oğullarına peygamberin mesajına inanmayı vasiyet etmiştir. Oğlu Kâ'b (ö. 645), Hz. Peygamber'e iman ederek meşhur “Bânet Su'âd” kasidesini ona sunmuştur.⁷⁰ Züheyr'in, Hz. Peygamber'in peygamberliğinden

⁶⁵ Nasuhî Ünal Karaarslan, “Hâris b. Hillize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/196.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *A'mâru'l-a'yân*, 98.

⁶⁷ Yeşkurî, *ed-Divân*, 111.

⁶⁸ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, 1/51.

⁶⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/52.

⁷⁰ Galâyînî, *Ricâlu Mu'allakâti'l-Aşr*, 138.

bir yıl önce doksan⁷¹ ya da yüz yirmi yaşında vefat ettiği rivayet edilir.⁷² Şair uzun yıllar yaşamasına rağmen hâlâ hissettiği yaşama isteğini şu beyitlerle dile getirmektedir (Tavîl):⁷³

أَرَانِي إِذَا مَا بَيْتٌ عَلَى هَوَىٍّ   وَأَنْتِي إِذَا أَصْبَحْتُ أَصْبَحْتُ غَادِيَا
إِلَى حُفْرَةٍ أَهْدَى إِلَيْهَا مُقِيمَةً   يَحْتُتُ إِلَيْهَا سَائِقٌ مِنْ وَرَائِيَا
كَأَنِّي وَقَدْ خَلَفْتُ تِسْعِينَ حِجَّةً   خَلَعْتُ بِهَا عَنْ مَنْكِبِي رِدَائِيَا

“Geceleri uzandığımda bir arzuyla uyuduğumu, sabahları ise gittiğimi görüyorum;

Hediye edildiğim kalıcı bir çukura, oraya beni arkamdan bir şey itiyor.

Doksan yılı geride bıraktım, sanki bununla (sadece) omuzlarımdan elbisemi çıkardım.”

Şairin beyitleri, insanın zaman karşısındaki çaresizliğini ve ölümün kaçınılmazlığını derin bir şekilde işlemektedir. İlk beyitte, yaşam arzusu ve hayatta kalma güdüsü dile getirilirken, sabahları yapılan yolculukla hayatın sürekliliği ve ölüme doğru ilerleyiş vurgulanmaktadır. Geceleri “bir arzuyla yatmak” yaşam sevincini ifade ederken, sabahları “yola koyulmak” bu arzunun zamana yenik düştüğünü ima ettiği söylenebilir. İkinci beyitte, zaman, şairi ölüme doğru iten görünmez bir güç olarak betimlenir. Şair, bu süreçte “kalıcı bir çukura” ulaştığını ifade ederek ölümün kaçınılmaz ve doğal bir sonuç olduğunu belirtmektedir. Son beyitte ise, şair uzun bir ömrün ardından zamanın ne kadar hızlı geçtiğini ve yaşadığı hayatı, elbisesini çıkarma süresiyle eş tutarak sembolize etmektedir.

3.3. Hutay'e

Tam adı Cervel b. Evs b. Mâlik b. Cuveyye b. Mahzûm b. Mâlik b. Gâlib b. Katî'a b. 'Abs b. Bağîd b. Rays b. Gatafân'dır.⁷⁴ Küçük bit anlamındaki Hutay'e lakabının boyunun kısalığından dolayı kendisine verildiği söylenmektedir.⁷⁵ Cahiliye dönemi ile İslam'ın ilk yıllarında yaşamış muhadrâm şairlerdendir. Hutay'a, özellikle sert ve zaman zaman galiz hicivleriyle tanınmaktadır.⁷⁶ Keskin ve eleştirel dili, İslam'ın ilk yıllarında da devam etmiştir. Hz. Ömer'in halifeliliği döneminde sahabeden Zübrakân b. Bedr'i (ö. 45/665) hicvetmesi

⁷¹ Süleyman Tülücü, “Züheyr b. Ebî Sülmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/541.

⁷² Ebû Hâtîm es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûn ve'l-Vasâyâ*, 83.

⁷³ Müzenî, *ed-Dîvân*, 140.

⁷⁴ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûlî's-şu'arâ*, 1/97.

⁷⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *el-İstikâk*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991), 279.

⁷⁶ Zirikî, *el-A'lâm*, 2/118.

dolayısıyla yargılanmış ve bu nedenle bir süre hapis cezasına çarptırılmıştır.⁷⁷ Şiirinde medih, fahr, hiciv ve nesib gibi farklı edebî türleri ustalıklı birleştiren Hıta'y'a, Arap şiir geleneği içinde kendine özgü dili ve cesur üslubu kalıcı bir yer edinmiştir.⁷⁸ Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidat ettiği ancak daha sonra yeniden Müslüman olduğu belirtilmektedir.⁷⁹ Yaklaşık yüz yirmi yıl yaşadığı rivayet edilen şair⁸⁰ yaşlılıkla ilgili şu beyitleri söylemiştir (Vâfir):⁸¹

عَلَى لَوِي وَمَا قَصَّتْ كَرَاهَا	أَلَا هَبَّتْ أَمَامَهُ بَعْدَ هَدْيٍ
فَإِنَّ النَّفْسَ مُبْدِيَةً نَّأَاهَا	فَقُلْتُ لَهَا أَمَامَ ذَرِي عِتَابِي
إِذَا مَا الدَّهْرُ عَن عُرْضِ رَمَاهَا	وَلَيْسَ لَهَا مِنَ الْحَدَثَانِ بُدٌّ
أَتَاهَا فِي تَلْمُسِهَا مُنَاهَا	فَهَلْ أُخْبِرَتْ أَوْ أَبْصُرَتْ نَفْسًا
تَشَعَّبَ أَعْظَمِي حَتَّى بَرَاهَا	وَقَدْ خَلَيْتَنِي وَنَجِيَّ هَمِّي
نَقِيعَ مَا تَلَأَمُهَا رُقَاهَا	كَأَنِّي سَاوَرْتَنِي ذَاتُ سَمِّ

“Doğrusu Umâme daha uykusunu almamışken bir gece yarısı hemen beni kınamaya başladı.

Ona dedim ki: Umâme beni kınamayı bırak çünkü nefis içindekileri mutlaka açığa vuracaktır.

Ve zaman bir köşeden atışını yaptığında onun için felaketlerden kaçış yoktur.

İstedığında onun arzularının (ayağına) geldiğini hiç gördün veya duydun mu?

Beni öyle acı bir dostla baş başa bıraktın ki kemiklerime dolanıp onları budadı.

Sanki hiçbir muskanın fayda etmediği zehir dolu bir yılan bana musallat oldu.”

Bu beyitler, klasik Arap şiirindeki âzile (kınayıcı kadın) figürü ile yaşlılık temasını etkileyici bir şekilde bir araya getirmektedir. Şair, ilk beyitte, muhtemelen eşi olan Umâme'nin, bir gece yarısı uykusunu bile almadan kendisini kınamaya başladığını dile getirmekte ve bunun nedeninin yaşlılığına duyduğu hoşnutsuzluk ve rahatsızlıktan kaynaklandığını belirtmektedir. Şair, ikinci beyitte ise bu kınamanın yersiz olduğunu, çünkü halinin zaten her şeyi açıkça ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Devamında, yaşlılık gibi zamanın kaçınılmaz bir sonucu olan olumsuzluklara karşı kimsenin bir şey

⁷⁷ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 11/55.

⁷⁸ İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, 2/150.

⁷⁹ Zülfikar Tüccar, “Hutay'e”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/424.

⁸⁰ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Cuz'un fihi ehlu'l-mi'e*, thk. Ebû Yahyâ Abdullah el-Kinderî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1997), 32.

⁸¹ Hutay'e, *ed-Divân*, 95-96.

yapamayacağını belirterek kendisini savunmaktadır. Özellikle dördüncü beyitte güçlü bir şekilde dile getirilen zamanın kaçınılmazlığı ve insanın arzularına tam anlamıyla ulaşamaması ile ilgili hikmetli sözler, şairin bu gerçeği kabul ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, şair Umâme'nin kendisini yaşlılığıyla baş başa bıraktığını ve bu süreçte ona destek olmadığını dile getirerek yalnızlık ve çaresizlik duygularını açığa vurmaktadır. Son olarak, şairin yaşlılığı, zehirli bir yılanı benzeterek tasvir etmesi, bu durumun dramatik boyutunu daha da güçlendirmektedir. Yılanın kemiklerini sardığını ve kendisini yavaş yavaş zehirleyerek zayıf düşürdüğünü ifade etmesi, şairin yaşlılık karşısındaki kırılmasını ve bu süreçten duyduğu derin acıyı etkileyici bir şekilde yansıtmaktadır. Bu bağlamda, şairin hikmet yüklü bu beyitlerle eşini akıselim bir biçimde düşünmeye davet ettiği söylenebilir. Zira şaire göre, insanın iradesi dışında gerçekleşen yaşlılık gibi bir durumdan ötürü kınanması doğru değildir.

3.4. Hassân b. Sâbit

Tam adı Hassân b. Sâbit b. el-Munzir b. Harâm b. 'Amr b. Zeydmenât b. 'Adî b. 'Amr b. Mâlik b. en-Neccâr b. Sa'lebe b. 'Amr b. el-Hazrec'dir.⁸² Hz. Peygamber'in ashabından ve şairlerinden biridir.⁸³ Doğum yılı kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hz. Peygamber'den yedi veya sekiz yıl önce, miladi 562-563 yıllarında dünyaya gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁴ Cahiliye döneminde kaleme aldığı şiirleri genellikle hiciv, methiye, fahriye, gazel ve nesîb türlerinde yoğunlaşmıştır. İslâmî dönemde ise hiciv, methiye ve mersiye türlerinin yanı sıra Müslümanların kahramanlıklarını ve başarılarını konu edinen, Kur'ân ayetleri ve hadislerden ilham alarak oluşturduğu hikmet ve darb-ı mesel içeren şiirleri dikkat çekmektedir.⁸⁵ Kaynakların büyük bir kısmı, Hassân b. Sâbit'in toplamda yüz yirmi yıl yaşadığı konusunda ittifak hâlinindedir. Bu sürenin yaklaşık altmış yılını Cahiliye döneminde, kalanını ise İslâm döneminde geçirdiği kabul edilmektedir.⁸⁶ Şair, yaşlılıkla ilgili şu beyitleri dile getirmektedir (Haffif):⁸⁷

وَدَّ مَا لَمْ يُعَاصَ كَانَ جُنُونًا

إِنَّ شَرَّ الشَّبَابِ وَالشَّعْرَ الْأَسَّ

لَبْتُ مِنْ ذَاكَ أَظْهَرًا وَبُطُونًا

مَا التَّصَابِي عَلَى الْمَشْيَبِ وَقَدْ قَلَّ

⁸² Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998), 2/845.

⁸³ Zirikî, *el-A'lâm*, 2/175.

⁸⁴ İsfahânî, *el-Eğânî*, 4/106; Abdurrahman Özdemir, "Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı", *İSTEM* 4 (01 Aralık 2004), 202.

⁸⁵ Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/401.

⁸⁶ İbn 'Abdulber en-Nemerî, *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb*, 1/351.

⁸⁷ Ebû'l-Velîd, *ed-Dîvân*, 246-247.

“Gençlik ve siyah saçlar dizginlenmediği sürece bir delilikten ibarettir.

Ak saçlarla gençlik (hevesine kapılmak) mı? Oysa (bu ömrü nice yıllar) altını üstüne getirerek (yaşadım).”

İlk beyitte “gençlik” ve “siyah saçlar” mecazları, tutku ve heveslerin sembolü olarak kullanılmış; bu tutku ve heveslerin dizginlenmediği takdirde bireyin “delilik” düzeyinde bir kontrolsüzlük yaşayacağı ifade edilmiştir. İkinci beyitte ise şair, yaşlılık dönemine atıfta bulunarak gençlik tutkularının peşinden koşmanın bu döneme yakışık düşmeyeceğini belirtir. Şair, gençlik yıllarını dolu dolu yaşadığını, hayatın pek çok yönünü deneyimlediğini ve artık kendisine yaraşır bir vakarla yaşam sürmesi gerektiğini vurgular. Her iki beyit birlikte değerlendirildiğinde, şairin gençlik döneminin bilinçli ve ölçülü bir şekilde geçirilmesinin, yaşlılıkta elde edilecek olgunluğa katkı sağlayacağını ve bu olgunluğun bireyi gençlik heveslerine kapılmaktan alıkoyacağını ifade ettiği söylenebilir.

3.5. Ebû Zübeyd et-Tâî

Tam adı Harmale b. Münzir b. Ma’dikerib b. Hanzala b. Nu’mân b. Hayye b. Sa’ne b. Sa’d, b. Ğavs b. el-Hâris ya da b. el-Huveyris b. Reb’â b. Mâlik b. Sakr b. Huney b. ‘Amr b. Ğavs b. el-Hâris b. Uded b. Zeyd’dir.⁸⁸ Tay kabilesine mensup olup muhadramûn şairlerdendir. İslâm’a yetişmiş ancak Müslüman olmamış Hristiyanlık dini üzerine yaşamıştır.⁸⁹ Hz. Ömer döneminde Araplık duygusuyla Cisir Savaşı’na katılmıştır.⁹⁰ Hz. Osman tarafından bilgisi ve şiir yeteneği takdir edilmiş, onun meclislerinde bulunmuştur. Hz. Ali için mersiyeler söylemiştir.⁹¹ Şiirleri dil açısından önemli bir kaynak kabul edilmiş, maddi kazanç kaygısı taşımadan şiirlerini nazmetmiştir. Aslan tasvirleri şiirlerinde öne çıkan unsurlardandır.⁹² İbn Sellâm el-Cumahî, onu İslam dönemi şairlerinin beşinci tabakasında zikretmiştir.⁹³ Rivayete göre Ebû Zübeyd için her hafta belirli bir günde büyük miktarda yiyecek hazırlanır, bolca içecek sunulur ve dostları toplantı mekânında farklı yerlere dağılırdı.

⁸⁸ ‘Omer b. Ahmed b. Hibetullâh b. Ebî Cerâde b. el-‘Adîm İbnu’l-‘Adîm, *Buğyetu’t-Taleb fi Târîhi Haleb*, thk. Suheyl Zekkâr (İngiltere: Muessesetu Furkân li’Turâsi’l-İslâmî – Merkezu Dirâsâti’l-Mahtûtâti’l-İslâmiyye, 1438/2016), 5/213.

⁸⁹ Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. el-Hasen İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, thk. ‘Amr b. Ğurâme el-‘Umrevî (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1415/1995), 12/320; Mûcâhit Yüksel, “Emevîler Dönemi İslâm Toplumunda Hristiyan Şairlerin Konum ve Tutumlarına Dair Bazı Tespitler”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 21 (30 Aralık 2023), 15-16.

⁹⁰ Şihâbu’d-Dîn Ahmed b. ‘Abdilvâhhab b. Muhammed b. ‘Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-Ereb fi Funûni’l-Edeb* (Kahire: Dâru’l-Kutub ve’l-Vesâiku’l-Kavmiyye, 1423), 19/184.

⁹¹ Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 11/258.

⁹² Rahmi Er, “Ebû Zübeyd et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/272.

⁹³ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli’s-şu’arâ*, 2/594.

Hizmetçiler onu taşıyarak özel bir meclise getirir ve oraya yerleştirirdi. Bu ritüellerin tekrarlandığı günlerden birinde, onun için yiyecekler hazırlanmış, içecekler sunulmuş ve hizmetçiler onu taşıyarak meclise yerleştirmiştir.⁹⁴ Ancak tam bu esnada ölüm Ebu Zübeyd'e yüz elli yaşlarındayken ulaşmıştır. Şair ölmeden hemen önce şu beyitleri dile getirmiştir (Tavil):⁹⁵

إِذَا جُعِلَ الْمَرْءُ الَّذِي كَانَ حَازِمًا   يُحَلُّ بِهِ خَلَّ الْحَوَارِ وَيُحْمَلُ
فَلَيْسَ لَهُ فِي الْعَيْشِ خَيْرٌ يُرِيدُهُ   وَتَكْفِينَهُ مَيْتًا أَعْفُ وَأَجْمَلُ
أَتَانِي رَسُولُ الْمَوْتِ يَا مَرْحَبًا بِهِ   وَيَا حَبْدًا هُوَ مُرْسَلًا حِينَ يُرْسَلُ

*“Eğer bir zamanlar metanetli olan bir adam deve yavrusu gibi bir yerden
diğerine konulup taşınmaya başlanmışsa;*

*Artık onun için hayatta isteyeceği bir hayır kalmamıştır; ölü olarak
kefenlenmesi daha iffetli ve daha güzeldir.*

Bana ölüm elçisi geldi, selam olsun ona, bu gönderilen ne güzel bir elçidir.”

Şair, ilk beyitte gençliğinde dirayetli ve güçlü bir kişiliğe sahipken, yaşlılığın etkisiyle deve yavrusu gibi taşınmaya muhtaç hâle geldiğini ifade etmektedir. İkinci beyitle birlikte değerlendirildiğinde, bu durum şairin kendi yaşlılık hâlini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdiğini ve artık bu dünyada arzulanacağı bir şey kalmadığını düşündüğünü göstermektedir. Şair, ikinci beyitte ölümün böylesi bir hayat için bir kurtuluş ve onurlu bir son olduğunu vurgularken, varoluşuna karşı duyduğu saygı ve onuru koruma arzusunu dile getirmektedir. Üçüncü beyitte ise ölümlerle barışık bir tutum sergileyerek, ölüm elçisini bir korku unsuru olarak değil, aksine bir dost ve arzulanan bir misafir gibi karşılamaktadır. Ayrıca rivayete göre şairin yukarıdaki şiiri ölüm anında söylediği göz önüne alındığında onun bu beyitleri samimi ve içten bir dille söylediği anlaşılmaktadır.

3.6. Ertât b. Suheyre

Tam adı Ertât b. Zufer b. Abdullah b. Mâlik b. Şeddâd b. 'Ukfân b. Ebû Hârise b. Murra b. Nuşbe b. Gayz b. Murra b. 'Avf b. Sâ'd b. Zubyân b. Bağız b. Rays b. Gatafân'dır. Suheyre şairin annesinin adıdır.⁹⁶ Cahiliye döneminin süvari şairlerinden biri olan Ertât, hayatının önemli bir kısmını Müslüman olarak geçirmiş ve Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) hilafet dönemine tanıklık etmiştir.⁹⁷ Rivayete göre, şair yüz otuz yaşında iken Abdülmelik'in huzuruna

⁹⁴ Ebû Hâtim es-Sicistânî, *el-Mu'ammerûn ve'l-Vasâyâ*, 108.

⁹⁵ Tâî, *ed-Dîvân*, 132.

⁹⁶ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 8/4.

⁹⁷ Zirikî, *el-A'lâm*, 1/288.

çıkış ve halife, kendisinden bir şiiir okumasını istemiştir.⁹⁸ Bunun üzerine şair şu beyitleri dile getirmiştir (Vâfir):⁹⁹

رَأَيْتُ الْمَرَّةَ تَأْكُلُهُ اللَّيَالِي
وَمَا تَبْغِي الْمَنِيَّةُ حِينَ تَأْتِي
وَأَعْلَمُ أَنَّهَا سَتَكُتُّ حَتَّى
كَأَكْلِ الْأَرْضِ سَاقِطَةَ الْحَدِيدِ
عَلَى نَفْسِ ابْنِ آدَمَ مِنْ مَزِيدِ
تُوَفِّي نَذْرَهَا بِأَبِي الْوَلِيدِ

“Gecelerin insanı düşmüş bir demiri yiyen toprak gibi yediğini gördüm.

Âdemoğluna ölüm gelip çattığında (canından) fazlasını istemez.

Ebû'l-Velîd'e dair verdiği sözün yerine getirene kadar akınlar düzenleyeceğini biliyorum.”

Yukarıdaki ilk beyitte şair, zamanın insan ömrünü demirin yavaşça paslanmasına sebep olan toprak gibi fark ettirmeden tükettiğini ve yaşamı adım adım sona yaklaştırdığını vurgulamaktadır. Ardından ikinci beyitte o, ölümün insan hayatındaki nihai gerçek olduğunu ve ne yapılırsa yapılsın ondan kaçmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Üçüncü beyitte ise şair, ölümün bazen ertelenebileceğini, ancak bunun bir yanılsama olduğunu ve onun nihayetinde sözünü yerine getirmek için sürekli geleceğini vurgulamaktadır. Rivayete göre bu beyitleri duyan Abdülmelik (ö. 86/705), son beyitteki “Ebû'l-Velîd” lakabıyla anılan kişinin kendisi olabileceği düşüncesiyle ürpermiştir. Ancak şair, bu ifadeyle kendisini kastettiğini açıklayarak halifeyi yatıştırmıştır. Buna rağmen Abdülmelik, “Bana da akınlar düzenleyecek.” diyerek kaçınılmaz sonu kabul ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰

3.7. Temîm b. Übey

Tam adı Temîm b. Übey b. Mukbil b. 'Avf b. Huneyf b. Kuteybe b. 'Aclân b. Abdullah b. Kâ'b b. Rebî'a b. Âmir b. Sa'saa'dır.¹⁰¹ Ancak daha çok İbn Mukbil künyesiyle meşhur olmuştur.¹⁰² Muhadram şairler arasında yer alan şair, Kays kabilesine mensup olup, Cahiliye döneminde yaşamış, daha sonra İslam'la tanışmış ve Müslüman olmuştur.¹⁰³ İbn Sellâm (ö. 231/846), İbn Mukbil'i iyi bir şair olarak nitelendirmiş ve onu beşinci tabaka şairler arasında zikretmiştir.¹⁰⁴ Şiirlerinden anlaşıldığı üzere Muaviye dönemine de tanıklık

⁹⁸ Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebû'd-Dunyâ, *el-'Umr ve's-Şeyb*, thk. Necm 'Abdullâh Hâlef (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1412), 64.

⁹⁹ Murrî, *ed-Divân*, 87-88.

¹⁰⁰ İbn Ebû'd-Dunyâ, *el-'Umr ve's-Şeyb*, 64.

¹⁰¹ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, 1/143.

¹⁰² Taceddin Uzun, “Temîm b. Übey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/422.

¹⁰³ Zirikî, *el-A'lâm*, 2/87.

¹⁰⁴ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*, 1/150.

eden şairin¹⁰⁵ bir gözünün görmediği¹⁰⁶ ve muammerûn şairler arasında yer aldığı söylenmektedir.¹⁰⁷ Şair ölüme bakış açısını şu beyitlerle dile getirmektedir (Tavîl):¹⁰⁸

وَأَنْ لَا أَلُومُ النَّفْسَ فِيمَا أَصَابَنِي
وَأَنْ لَا أَكَادُ بِالْيَدِي نِلْتُ أَفْرَحُ
وَمَا الدَّهْرُ إِلَّا تَارَتَانِ فَمِنْهُمَا
أَمُوتُ وَأُحْرَى أَبْتِغِي الْعَيْشَ أَكْدَحُ
وَكَلَّاهُمَا قَدْ حُطُّ لِي فِي صَحِيفَتِي
فَللْعَيْشِ أَشْهَى لِي وَلِلْمَوْتِ أَرْوَحُ

“(Bilmez misin?) Başıma gelenler için kendimi kınamam, kazandıklarım için ise neredeyse sevinmem.

Zaman iki devredir. Birinde öleceğim diğerinde ise yorularak rızkımlı kazanıyorum.

Bunların her ikisi de alınıma yazılmış. Benim için hayat en güzeli ölüm ise en huzur verenidir.”

Söz konusu beyitler, şairin hayata ve ölüme dair iki kutuplu bir yaklaşım sergilediğini, ancak bu yaklaşımında ifrat veya tefrit yerine mutedil bir tutum benimsediğini ortaya koymaktadır. İlk beyitlerde şair yaşam serüveninde karşılaştığı iyi ve kötü durumlara aşırı tepkiler geliştirmekten kaçındığını dile getirmektedir. Sonraki iki beyitte şair zamanı temel olarak iki ana döneme ayırır. Öleceği ve yaşayarak rızkını kazanacağı bu iki devre, bir yandan ölümün kaçınılmazlığını ve hayatın yorucu çabalarını vurgularken, öte yandan hayatın güzelliği ile ölümün huzur sağlayıcı niteliğini birlikte gündeme getirerek iyimser ve kötümser bakış arasında denge kurmaktadır. Bu denge, hem dış koşulların (kaderin) hem de içsel kabulün ortak ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim son beyitteki “Bunların her ikisi de alınıma yazılmış.” ifadesi, şairin muhadram kimliğine atıfla, kader inancını kabullenmeye yönelik bir tavır olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Muammerûn olarak anılan uzun ömürlü şairlerin şiirleri, yaşlılık ve ölüm olgularının klasik Arap edebiyatında ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Şairler bu olguları genellikle yakınma, fahr ve hikmet olmak üzere üç temel tema çerçevesinde işlemişlerdir. Yakınma temasında şairler, yaşlılığın getirdiği bedensel zayıflıklar, yalnızlık ve hayatın geçiciliği karşısındaki içsel kırılma noktalarını dile getirmişlerdir. Fahr temasında ise, uzun

¹⁰⁵ Muhakkikin mukaddimesi, İbn Mukbil, *ed-Dîvân*.

¹⁰⁶ Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh es-Safedî, *eş-Şu'ûr bi'l-'Ûr*, thk. 'Abdurrezzâk Huseyn (Amman: Dâru Ammâr, 1409/1988), 120.

¹⁰⁷ Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, 1/231.

¹⁰⁸ İbn Mukbil, *ed-Dîvân*, 38-39.

yaşamlarını, gençlikteki kahramanlıklarını ve yaşlılığa rağmen korudukları metanet ve güçlerini birer övünç vesilesi kılmışlardır. Hikmet temasında ise, uzun ömürleri boyunca edindikleri hayat tecrübelerini, zamanın hızla akışı, ölümün kaçınılmazlığı ve dünyanın geçiciliği üzerine derin gözlemlerle birleştirerek didaktik bir üslupla aktarmışlardır.

İncelenen on altı şairin uzun ömürleri etrafında şekillenen şiirleri, yaşlılığın insan bedeninde ve ruhunda meydana getirdiği değişimleri çarpıcı benzetmeler ve mecazlarla yansıtmaktadır. Böylece şiirlerde yaşlılık ve ölüm, çoğunlukla doğrudan tasvir edilmekten ziyade somut imgeler üzerinden görünür kılınmaya ve muhatabın zihninde daha net bir şekilde canlandırılmaya çalışılmıştır. Şairler şiirlerinde yaşlılığın adımları kısaltan, hareketi kısıtlayan bir yük olduğunu “pranga”; bedensel güçsüzlüğü “asa”; toplum içindeki faydasızlık ve güçsüzlük hissini “kanatları yolunmuş kuş”; ölümden kaçışın olmadığını “kalıcı bir çukur” gibi muhatabın kolaylıkla tasavvur edebileceği metaforlarla ifade ederek yaşlılık ve ölüm gerçeğine dair düşüncelerini kolay bir üslupla dile getirmişlerdir.

Sonuç olarak, muammerûn şairlerin yaşlılık ve ölüm algıları üzerine inşa ettikleri şiirleri, klasik Arap edebiyatının önemli bir boyutunu gözler önüne sermekte; insanın kaçınılmaz son karşısında sergilediği farklı tavırları edebî bir derinlikle dile getirmektedir. Bu şiirlerde görülen metaforlar, insanoğlunun değişmeyen kaderini somut imgelerle tasvir ederken, aynı zamanda günümüz insanının da tecrübe ettiği yaşlılık, yalnızlık ve fanilik duygularıyla örtüşmektedir. Dolayısıyla bu şiirler, geçmişteki Arap toplumunun kültürünü ve edebiyatını gösterdiği kadar, aynı zamanda her dönemde insanların yaşlılık ve ölüme karşı hissettiği evrensel duyguları ve sergileyebilecekleri tutumları da yansıtmaktadır. Sonraki çalışmalarda muammerûn şairlerin gazel, tasvir, fahr, medih ve hiciv gibi temalarda diğer şairlerden içerik ve biçim bakımından ayrıştıkları noktalar incelenebilir ya da yalnızlık ve özlem gibi farklı temalar açısından şiirleri tahlil edilebilir.

Kaynakça

- Abdulkâdir el-Bağdâdî, 'Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî. *Hizânetu'l-edebe ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997.
- Âmidî, Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ. *el-Mu'telif ve'l-muhtelif fî esmâi'ş-su'arâ'*. thk. F. Krenkow. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991.
- Arslan, Adnan. “Klasik Arap Şiirinde ‘Yaşlılık’”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (30 Haziran 2020), 49-64.
- Belal, Murad Ahmad. *Nemir b. Tevleb el-Uklî'nin Şiirinde Üslûp*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Ca'dî, Nâbiğa, Vâdih es-Samed. *ed-Dîvân*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1998.
- Can, Sabahattin. *En-Nemir b. Tevleb'in Divanının Tema ve Üslup Açısından İncelenmesi*. Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çuşemî, Dureyd b. Simme. *ed-Dîvân*. thk. Ömer Abdurrasul. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Duleymî, Muhammed Nâyif. "Ebû't-Tamahân el-Kaynî: hayâtuhu ve mâ tebekâ min şî'rîhi". *el-Mevrid* 17/3 (1988), 153-173.
- Durmuş, İsmail. "Fahr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/79. İstanbul: TDV Yayınları, 95.
- Ebû Hâtim es-Sicistânî, Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed el-Cuşemî. *el-Mu'ammerûn ve'l-Vasâyâ*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1961.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetu's-Sahâbe*. thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. 'Alî b. Muhammed eş-Şeybânî. *Şerhu'l-Kasâidi'l-'Aşr*. b.y.: y.y., 1352.
- Ebû Ziyâd, Abîd b. Ebras. *ed-Dîvân*. thk. Eşref Ahmed 'Adra. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994.
- Ebû'l-Velîd, Hassân b. Sâbit. *ed-Dîvân*. thk. Abdülemir Ali Mihennâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Elmalî, Hüseyin. "Hassân b. Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Er, Rahmî. "Ebû Zübeyd et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/271-272. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâssi'l-'Arabî, 2001.
- Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm. *Ricâlu Mu'allikâti'l-'Aşr*. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1418/1998.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Hâlû, Şemsu'l-İslâm Ahmed. *Dîvanuş'-şu'arâi'l-mu'ammerîn*. Ebûzabî: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2010.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Muammerûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/325-326. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Hutay'e, Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî. *ed-Dîvân*. thk. Nu'mân Muhammed Emîn Tâhâ. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1408.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *el-İştikâk*. thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991.
- İbn Dureyd, Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm lî'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Ebû'd-Dunyâ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *el-Umr ve's-Şeyb*. thk. Necm 'Abdullâh Hâlef. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1412.

- İbn Fâris, Ahmed b. Fâris el-Kazvîni. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hamdûn, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. 'Alî b. Hamdûn Bahâ'u'd-Dîn el-Bağdâdî. *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1417.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelusî. *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. Mısır: Dâru'l-Maârif, 1962.
- İbn Kâni, Ebû'l-Huseyn 'Abdülbâkî b. Kâni' el-Bağdâdî. *Mu'cemu's-Sahâbe*. thk. Salâh b. Sâlim el-Mısırâtî. 3 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Gurebâ'i'l-Eseriyye, 1418/1997.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, 1414.
- İbn Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb, Ebû Zekeriyâ b. Mende Yahyâ b. 'Abdilvehhâb b. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ el-'Abdî el-Esbahânî. *Men 'âse mie ve işrîne sene mine's-sahâbe*. thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm. Kahire: Mektebetu'l-Kur'ân, ts.
- İbn Mukbil, Temîm b. Übey. *ed-Divân*. thk. İzzet Hasan. Beyrut: Dâru's-Şarki'l-Arabî, 1419/1999.
- İbn Reşîk el-Kayravânî, Ebû Alî el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî el-Ezdî. *el-'Umde fî mehâsini's-şî'r ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn 'Abdulhamîd. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Cil, 1401/1981.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- İbn 'Abdulber en-Nemerî, Ebu Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed. *el-'İstîâb fî Ma'rifeti'l-'Ashâb*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413/1992.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen. *Târîhu Dimeşk*. thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *A'mâru'l-a'yân*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1414/1994.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. 'Umar 'Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvid, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnu'l-Kelbî, Ebû'l-Munzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî. *Cemheretu'n-neseb*. thk. Hasan Nâcî. Beyrut: 'Âlimu'l-Kütüb, 1423/2003.
- İbnu'l-'Adîm, 'Omer b. Ahmed b. Hibetullâh b. Ebî Cerâde b. el-'Adîm. *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*. thk. Suheyl Zekkâr. 12 Cilt. İngiltere: Muessesetu Furkân

- İlî Turâsî'l-İslâmî – Merkezi Dirâsâtî'l-Mahtûtâtî'l-İslâmiyye, 1438/2016.
- İsfehânî, Ebû'l-Ferec Alî. *Kitâbu'l-Eğânî*. thk. İhsân Abbâs vd. Beyrut: Dâru's-Sâdir, 2008.
- Kara, Necatî. "Ebû't-Tamahân el-Kaynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/344-345. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hâris b. Hillize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/196-197. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kaya, Ferdi. *Câhiliye dönemi şairlerinden Hâris b. Hillize ve Muallakası*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemu'l-muellifin*. Beyrut: Mektebetu'l-Musennâ-Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Kelbî, Züheyr b. Cenâb. *ed-Dîvân*. thk. Muhammed Şefik el-Baytâr. Beyrut: Dâru Sâdir, 1999.
- Kurucu, Ayşegül. *Cahiliye Dönemi Hakim ve Hatiplerinden Kuss b. Saide, Eksem b. Sayfi ve Amr b. Madikerib'in Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Lebîd b. Rebîa, Ebû 'Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik el-'Âmirî. *ed-Dîvân*. thk. Hamdû Tammâs. b.y.: y.y., 1425/2004.
- Matpan, Ebubekir. "Muhadram Şair Lebîd b. Rebîa'nın Hayatı ve Muallakâsındaki Fahr Teması". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 2 (30 Haziran 2022), 38-74.
- Merzubânî, Ebû 'Ubeydullâh Muhammed b. 'İmrân el-. *Mu'cemu's-şu'arâ*. thk. F. Krenkow. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1402/1982.
- Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî. *Şerhu Dîvânü'l-Hamâse*. thk. Ğarîd eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Murrî, Ertât b. Suheyre. *ed-Dîvân*. thk. Şerîf Alvâne. Umman: Dâru'l-Menâhic, 1427/2006.
- Müzenî, Züheyr b. Ebî Sülmâ. *ed-Dîvân*. thk. Ali Hasan Faur. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1408/1988.
- Nuveyrî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. 'Abdilhâb b. Muhammed b. 'Abdiddâim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî en-Nuveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûnî'l-Edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 1423.
- Özdemir, Abdurrahman. "Peygamber Şairi Hassân b. Sâbit ve Divanı". *İSTEM* 4 (01 Aralık 2004), 201-218.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Turkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâs, 1420/2000.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh. *eş-Şu'ûr bi'l-Ûr*. thk. 'Abdurrezzâk Huseyn. Amman: Dâru Ammâr, 1409/1988.
- Savran, Ahmet. "Düreyd b. Sımme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/30. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sedd, Nureddîn. *eş-Şi'rriyyetü'l-arabiyye*. 2 Cilt. yy. Dîvânü'l-Matbû'âtî'l-Câmi'iyye, 2007.

- Sevinç, Eyüp. "Abîd b. Ebras ve Divânı". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 15/2 (31 Aralık 2024), 185-207. <https://doi.org/10.51605/mesned.1556106>
- Sezikli, H. Ahmet. "Amr b. Ma'dikerib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Rîhu'n-nesrîn fî men 'âşe mine's-Sahâbeti miete ve 'işrîn*. thk. 'Adnân Ahmed Mucevîd. Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1405/1985.
- Şerîf el-Murtazâ, Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed. *Ğureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1373/1954.
- Şerif Murtazâ, Alî b. el-Hüseyn el-Müsevî 'Alevî. *Emâli'l-Murtazâ: Ğureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1373/1954.
- Şulul, Kasım. "Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (01 Aralık 2002), 145-166.
- Tâî, Ebû Zübeyd. *ed-Divân*. thk. Nûrî Hammûdî el-Kaysî. Bağdat: Matbaatu'l-Maârif, 1967.
- Tanrıverdi, Eyyüp. "Ebû Hâtim es-Sicistânî'ye Göre Eski Arap Kültüründe 'Muammerûn': Uzun Ömürlüler Kategorisi". *Doğu Araştırmaları* 17 (01 Ocak 2017), 5-37.
- Tanrıverdi, Eyyüp. "Eski Arap Kültüründe Ateş Yakma Gelenekleri". *Doğu Araştırmaları* 8 (01 Haziran 2011), 49-62.
- Tüccar, Zülfikar. "Hutay'e". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/424. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Tüccar, Zülfikar. "Nâbiga el-Ca'dî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tülücü, Süleyman. "Züheyr b. Ebî Sülmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tülücü, Süleyman. "Zülsba' el-Advânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/563-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- 'Uklî, Nemir b. Tevbel. *Divân*. thk. Muhammed Nebîl Tarîfî. Beyrut: Dâru Sâdir, 2000.
- Uzun, Taceddin. "Temîm b. Übey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1995.
- Yeşkurî, Hâris b. Hillize. *ed-Divân*. thk. Mervân el-'Atiyye. Dimaşk: Dâru'l-İmâmî'n-Nevevî, 1415/1994.
- Yüksel, Azmi. "Abîd b. Ebras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yüksel, Mücahit. "Emevîler Dönemi İslâm Toplumunda Hıristiyan Şairlerin Konum ve Tutumlarına Dair Bazı Tespitler". *Amasya İlahiyat Dergisi* 21 (30 Aralık 2023), 238-263. <https://doi.org/10.18498/amailad.1329857>

- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Cuz'un fîhi ehlu'l-mi'e*. thk. Ebû Yahyâ Abdullah el-Kinderî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1997.
- Zirikî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Faris. *el-A'lâm liz'-Zirikî*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.
- Zubeydî, Amr b. Ma'dikerib. *ed-Dîvân*. thk. Mutâ' et-tarâbîşî. Dımaşk: Matbuâtu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye, 1405/1985.
- Zulisba', Hursân b. Muharris. *ed-Dîvân*. thk. Abdülvehhâb M. Ali el-Advânî, M. Nâyif ed-Düleymî. Musul: Matba'atu'l-Cumhûr, 1393/1973.